

ego

Twee jaar

Op 1 september 1964 is de humanistische geestelijke verzorging officieel in de kazernes ingevoerd, we zijn er dus nu twee jaar en volgend jaar september zal de proefperiode van drie jaren gedurende welke de humanistische verzorging is ingevoerd dus afgelopen zijn.

Men vraagt mij nogal eens: Wat gaat er nu eigenlijk na die proefperiode gebeuren? Ik weet het niet, het overleg met de minister op dit punt moet nog geheel beginnen. Wij hebben natuurlijk wel onze wensen en we koesteren ook de hoop dat die voor een groot deel gehonoreerd zullen moeten worden, maar dat moet allemaal in nadere besprekingen nog blijken. Voorlopig kunnen we dus niet veel meer zeggen dan: de eerste twee jaren zitten er op.

We vonden dat belangrijk genoeg om er in Ego aandacht aan te wijden, de hoofdlegeraalmoezenier en de hoofdvluchtmachtpredikant zijn zo vriendelijk geweest om hun mening te geven. Wij zijn het met die meningen zeker niet op alle punten eens maar dat doet er weinig toe, het lijkt ons voor de lezers van Ego gezond, om eens een paar meningen van de 'andere kant' te horen. We plaatsen de stukken dus graag zonder commentaar. We hebben verder ook de mening gevraagd van twee deelnemers aan de humanistische geestelijke verzorging. Hun stukken vindt men, evenals de eerder genoemde, in de navolgende bladzijden.

Hoewel wij niet zulke liefhebbers zijn van vlagvertoon zou er wel reden voor ons zijn om de vlag uit te steken. Per 1 augustus is nl. het aantal raadslieden uitgebreid van vijf tot zes. Een en ander uiteraard op grond van ons groeiende deelnemersaantal.

De nieuw benoemde raadsman is de heer W. J. Stuyver uit Den Haag. Hij is geen nieuweling in de strijdkrachten, want hij was tot nu toe reserve-1e luitenant. Vele militairen zullen hem ook persoonlijk kennen, omdat de heer Stuyver de laatste jaren als assistent van de directie in het Coornherthuis heeft gewerkt en daar verschillende cursussen heeft geleid. Hij is dus in allerlei opzicht geen nieuweling in het vak.

De heer Stuyver heeft Breda als standplaats gekregen en het is de bedoeling dat hij westelijk Noord-Brabant en Zeeland, wat de humanistische geestelijke verzorging betreft, voor zijn rekening neemt.

Daarmede zal hij de taak van raadsman Van der Belt, die tot nu toe de drie zuidelijke provincies voor zijn rekening nam, aanzienlijk verlichten.

Wij wensen de heer Stuyver vanaf deze plaats gaarne succes bij zijn werk toe, wij hopen dat hij zelf bevrediging in zijn werk zal vinden en dat er een belangrijk aantal militairen straks zal zijn die het de moeite waard vonden om met de heer Stuyver kennis te maken. Dat zou al heel wat zijn!

Ondertussen lost de komst van de heer Stuyver onze moeilijkheden niet op. De aanstelling van een zevende raadsman (en kort daarna van een achtste) zou door de groei van het deelnemer-aantal en de ontwikkeling van ons werk zeker gerechtvaardigd zijn.

We zijn ervan overtuigd dat, indien wij dezelfde faciliteiten en, verhoudingsgewijs, dezelfde mankracht zouden krijgen als de katholieke en de protestantse verzorging, dat dan ons werk zich nog belangrijk zou uitbreiden.

En daarmede is de situatie na twee jaar wel duidelijk gekenschetst. Red.

ego

*Maandblad van de humanistische
geestelijke verzorging voor militairen*

No. 53 — september 1966
3de jaargang

Redacteur: H. Lips, Hoofdraadsman

Adres redactie en administratie:
Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,
Driebergen
telefoon 03438 — 2878

Vaste medewerkers:

N. Haasbroek
W. Jesse
Henk J. Meier
Bob van Opzeeland
Bert Vuijsje
T. Weerheym
Dick Zaal

Abonnementsprijs: f 5,— per jaar, te
storten op postgirorekening 480414
t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische
Geestelijke Verzorging te Driebergen

Militairen ontvangen het blad op
aanvraag zonder betaling

Bij de voorplaat:

*De Alpen hebben dit vakantie-
seizoen vele doden gemaakt. On-
ervaren Alpinisten trokken — zonder
dat zij de nodige ervaring hadden —
de bergen in. De kranten hebben
het ons haarfijn verteld. Iedere dag
werd de lijst van omgekomen berg-
beklimmers langer. Een rampjaar in
de Alpen! Deze non had een betere
dag uitgezocht. Danny Fröger zag
haar op de Glacier Blanc in Frank-
rijk.*

Leo Horn bij zijn afscheid in het Ajax-stadion.

Leo Horn - de allerbeste

Het Nederlandse topscheidsrechterskorps is in zeer korte tijd gevoelig uitgedund. Nog niet zo heel lang geleden bezat de KNVB in Van der Meer, Horn, Martens en Van Leeuwen een aantal scheidsrechters dat op de voetbalvelden een geziene „gast” was. Vaak werd op hen een beroep gedaan, om in het buitenland wedstrijden te komen leiden. Karel van der Meer was de eerste die er de brui aan gaf. Hij besloot zijn actieve loopbaan met een aantal lezingen. Zijn vertrek betekende voor Leo Horn de definitieve doorbraak naar de top. Horn ontpopte zich onbetwist tot onze beste scheidsrechter die Nederland ooit heeft gehad. Nadat het vorig jaar Martens en Van Leeuwen (de laatste helaas gedwongen door een ziekte) zich van de internationale lijst hadden laten schrappen, stapte onlangs Leo Horn, na een voor hem zeer teleurstellend jaar van de velden. Hij besloot zijn imposante wedstrijdenreeks, waaronder ontelbare interlands, met de wedstrijd Ajax-Sofia.

Voor hem een niet zo geslaagd slot, immers voor Horn had de finale van het wereldvoetbaltoernooi in Londen beslist binnen handbereik gelegen. Het heeft geen enkele zin om de zaken nog eens op te rakelen. Leo Horn heeft volgens sommigen zijn mondje voorbijgepraat; anderen meenden dat hij juist met het bekritisieren van de International Board

(de commissie die zich belast met het aanwijzen van scheidsrechters) juist heeft gehandeld. Het is bekend dat de commissie nu niet uit de jongsten bestaat. De kritiek van Horn namen de 'oudjes' niet en Horn zag zijn weg naar Londen geblokkeerd. Voor hem, maar ook voor ons land een jammerlijke gang van zaken. Horn was stellig de meest aangewezen man geweest om de finale tussen Engeland en West-Duitsland te leiden. Maar genoeg daarover!

Aan het begin van dit nieuwe seizoen zijn de namen bekendgemaakt van de groep die de komende jaren de taak van de grote voorgangers moet overnemen. De volgende zes, zeer jonge scheidsrechters, zijn door de bond op de internationale lijst geplaatst: Dorpmans, Schalks, Van Ravens, Roomer, Boogaerts en Aalbrecht.

„Het is jammer dat we hier in Nederland op dit moment geen geboren scheidsrechters meer hebben. Je weet wel, mensen die het intuïtief aanvoelen. Mensen, die nauwelijks richtlijnen nodig hebben, maar toch een wedstrijd tot een gezond einde brengen. We hebben ze niet meer, jammer”. Dat zegt Joop Martens, na zijn actieve periode aangesteld tot lid van de scheidsrechterscommissie en belast met het aanwijzen van de scheidsrechters voor de duels in het betaalde voetbal.

„Het heeft natuurlijk weinig zin om dit alleen maar te constateren. We zullen er iets aan moeten doen om dit gebrek zo goed mogelijk op te vangen. Meer uniformiteit in de opleiding is volgens mij een eerste vereiste. De docenten zouden eerst kadercursussen moeten volgen. We hebben er niks aan, dat ze een bepaalde spelregel in Limburg anders interpreteren dan bij voorbeeld in Amsterdam of in Groningen. Op deze manier wek je twijfel en dat kan niet. Zeker onze jonge top, de scheidsrechters die dus in aanmerking komen voor de internationale wedstrijden, moeten uitstekend voorbereid zijn. We moeten ze samen laten komen en laten praten over hun ervaringen in het buitenland. Zo en niet anders kweek je goede referees. We mogen onze goede naam die we zo lang in Europa hebben gehad toch niet verliezen.”

De lange Joop Martens, in de loop der jaren is hij er zelfs een beetje krom van gaan lopen — gemeentesecretaris van Zeist — heeft nog veel meer pijlen op zijn boog. In de twee jaar dat hij nu al de competitiewedstrijden vanaf de tribune volgt en met argusogen de handelingen van zijn jongere collega's gadeslaat zijn hem nog meer fouten, beleidsfouten dan, opgevallen.

„We hebben gewoon te veel scheidsrechters voor het betaalde voetbal. 39 staan er iedere week klaar om dertig wedstrijden te leiden. Zo'n stuk of tien staan er eens per drie weken naast. Dat vind ik gewoon fout. Ze moeten continu in de slag zijn. Steeds maar weer ervaring opdoen. Een schoenmaker die twee dagen van de week niets doet, verleert op den duur ook het schoenlappen. Hetzelfde gaat ook op bij scheidsrechters. Aldoende leert men blijft voor mij primair. Daarom heb ik al voorgesteld om het aantal terug te brengen tot 35, want je moet natuurlijk altijd een paar in reserve houden voor ziektegevallen e.d.” Joop Martens heeft reeds een handjevol voorstellen bij zijn commissieleden op tafel gegooit. Zijn medeleden stonden echter nog niet open voor zijn progressieve denkbeelden.

„We weten dat de taak van de scheidsrechter in het hedendaags voetbal veel zwaarder is dan een tiental jaren terug. Daarom hameren we er steeds op dat ze niet moeten dralen met waarschuwingen geven en als het al te bont wordt direct spelers van het veld te sturen. Ik ben werkelijk benieuwd wat er dit komende seizoen van terecht komt. Ik geloof wel dat die ellenlange TV-uitzendingen uit Engeland van de Wereldkampioenschappen ons nu veel last zullen bezorgen. Want wat daar gebeurde, is met geen pen te beschrijven. Overigens jammer dat daar nou geen Nederlandse scheidsrechter was. Ik vind wel dat we bij dat soort gelegenheden thuishoren.”

WIM JESSE

De blues is weer 'in'

Zo'n anderhalf jaar geleden sprak ik er in EGO mijn teleurstelling over uit, dat de bluesrage, die toen onder de Engelse tieners al vrij algemeen was, in Nederland maar heel moeizaam op gang kwam: „Beatles, Stones, Kinks, Animals en wat niet al maken voorlopig nog de dienst uit, terwijl Muddy Waters, Memphis Slim en Howlin' Wolf geen voet aan de grond krijgen."

Het eerste deel van die stelling geldt ook nu nog onverkort, al moet daarbij wel worden aangetekend dat de eerste drie groepen die ik noemde, inmiddels al aardig zijn losgeraakt van de overheersende blues-invloed (Waters, Wolf, Hooker, Chuck Berry) die hun muziek vroeger kenmerkte. (Het ziet er zelfs naar uit dat de beatmuziek zich ontwikkelt tot een zelfstandige muziekvorm, die met de blues even weinig te maken heeft als met de traditionele pop-muziek, maar daar gaat het nu niet om.)

Wat de blues betreft is er in Nederland echter een onmiskenbare opleving aan de gang. Bluesplaten zijn op het ogenblik ook buiten de speciaalzaken voor „volksmuziek uit vreemde landen" in ruime mate te krijgen. Namen als John Lee Hooker, Sonny Boy Williamson en Muddy Waters zijn door vele tienerbeatfans in het dagelijkse spraakgebruik opgenomen, een ontwikkeling die sterk is gestimuleerd door het feit dat er van deze mensen goedkope platen in overvloed op de markt zijn (de onvolplezen f 9,90-Chess International Blues Serie). Het American Folk Blues Festival trok vorig jaar al zo'n 1500 bezoekers; dit jaar worden er waarschijnlijk drie festival-concerten in Nederland georganiseerd.

Die plotselinge vraag naar bluesplaten heeft wel tot gevolg gehad, dat allerlei materiaal van uiteenlopende kaliber en wisselend niveau ijlings onder het veilige, goed verkoopbare etiket 'blues' (of nog liever 'folk blues') op de markt wordt gegooid. Het gevolg van dat lukrake beleid is dan bijvoorbeeld dat in verwarring geraakte recensenten gaan schrijven over „vroegere bluesminstrels" als Muddy Waters, Lightnin' Hopkins en Big Bill Broonzy (op dezelfde manier zou je Clifford Brown, Louis Armstrong en Harry James in één adem kunnen noemen als „vroegere jazz-trompettisten"). In het hieronder volgende overzicht van een aantal blues-lp's uit de verbijsterend grote produktie van de laatste tijd wil ik proberen een deel van de heersende verwarring weg te nemen.

De blues als zelfstandige muziekvorm is waarschijnlijk in het begin van deze eeuw ontstaan in het zuiden van de Verenigde Staten. De eerste blueszangers waren landarbeiders, die in hun vrije tijd over hun dagelijkse belevenissen zongen en zich daarbij vaak op een gi-

taar begeleidden. Geleidelijkaan vonden ze een vorm die zich goed leende voor hun behoefte aan expressie: het drie-regelige couplet, opgebouwd uit 'n een-regelige mededeling, een herhaling daarvan die er extra nadruk aan geeft, en een slotregel (vaak een conclusie of een pointe). De blues was oorspronkelijk pure volksmuziek; de zangers voelden zich geen artiesten, het waren gewoon mensen die af en toe de behoefte hadden om wat te zingen. Uit die grote groep anonieme zangers kwamen langzamerhand mensen naar voren, die met hun zang zoveel succes hadden, dat ze er geld mee konden gaan verdienen. Soms sloten ze zich aan bij rondtrekkende theatergezelschappen of gingen ze in hun eentje rondzwerven, om met hun zang hier en daar een grijpstuiver te verdienen.

Een aantal van deze landelijke blueszangers is oud genoeg geworden om de blues-rage van de jaren zestig nog mee te maken. Van hen worden op het ogenblik dan ook gretig platen gemaakt. *Big Joe Williams* (geb. 1903 in Mississippi) is een buitengewoon agressieve zanger, die zijn negensnarige gitaar soms bijna woedend bespeelt. Op „Tough times" (Fontana 688 800 ZL, opgenomen in 1961) kan hij zijn razernij maar nauwelijks bedwingen als hij zijn onplezierige jeugd („Mean stepfather") of zijn schokkende gevangeniservaringen („Greystone blues") beschrijft. *Son House* (geb. 1902 in Mississippi) maakte in 1930 en in 1942 een paar platen en werd daarna uit het oog verloren. Pas in juni 1964 slaagden drie blanke bluesenthousiasten erin hem op te sporen. Ruim een half jaar later nam hij „The legendary Son House" (CBS 62604) op, een plaat waarop hij als een verzwakt, zeer oud man klinkt, maar waarop hij nog kleurrijk gitaar speelt.

Lightnin' Hopkins (geb. 1912 in Texas) zingt minder heftig dan de meeste zangers uit Mississippi. Hij maakt gevoelige muziek, waarvan soms een heerlijke, verstilte rust uitgaat. Daarnaast schrikt hij er niet voor terug om op elektrische gitaar af en toe stevig boogiewerk ten beste te geven. Op „Burning in L.A." (Fontana 688 801 ZL, opgenomen in 1961-'62) komen de diverse aspecten van zijn grote talent (slechts weinig blueszangers kunnen zijn rustige autoriteit benaderen) voortreffelijk tot hun recht.

Big Bill Broonzy werd in 1893 in Mississippi geboren, maar groeide op in Arkansas. Zodoende moest hij de blues uit de tweede hand leren, met behulp van platen van Blind Lemon Jefferson. Na een moeilijk begin werd hij één van de populairste blueszangers van de jaren dertig; hij liet zich in die tijd regelmatig door jazzgroepen begeleiden. Na de oorlog maakte hij ook bij het blanke publiek furore, maar nu als

'authentiek, primitief blues-volkszanger', een kwalificatie die zacht gezegd niet geheel in overeenstemming was met zijn achtergrond en zijn vroegere carrière. „Trouble in mind" (Fontana 688 206 ZL, opgenomen tussen '51 en '56) laat deze handige, maar toch wel plezierige artiest in zijn beide gedaantes horen: als shouter voor een krachtige combo en als rustig volkszanger met een (onversterkte) gitaar.

De 'klassieke blues', die in de jaren twintig onder de Amerikaanse negers enorm furore maakte, had meer van doen met show-business dan met folklore. Deze muziek hoorde thuis in het variété-theater. De zangeressen – in tegenstelling tot de landelijke blues gaven in de klassieke blues de vrouwen de toon aan – waren populaire sterren, met een positie die wel heel ver afstond van de proletarische semi-beoepsstatus van de meeste landelijke blueszangers uit die tijd.

De rage begon in 1920 met de plaat „Crazy blues" van Mamie Smith, een variété-artieste, die betrekkelijk weinig affiniteit met de blues had. Het duurde echter niet lang voor zangeressen als Ma Rainey en vooral *Bessie Smith* die toon gingen aangeven. Bessie Smith, een kunstenaar die een prachtig, expressief geluid paarde aan een indrukwekkend gevoel voor dramatiek, verkocht in 1923 al meer dan twee miljoen grammofoonplaten, voor die tijd een uniek aantal. Haar populariteit begon pas te dalen toen de gevolgen van de economische crisis voelbaar werden en de neger-platenmarkt ineens stortte. Bessie Smith liet zich bijna altijd door jazzmusici begeleiden. Op „The Bessie Smith story, volume 1" (CBS 62377, opgenomen tussen 1923 en '25) wordt haar zang gevoelig en vindingrijk omspeeld door de jonge Louis Armstrong. Volume 4 (CBS 62380, opgenomen tussen '27 en '31) laat haar horen met topmusici uit die tijd als Joe Smith (trompet), Charlie Green (trombone) en James P. Johnson (piano).

De blueszangers die in de jaren dertig bij het negerpubliek de toon aangeven – Broonzy, Leroy Carr, Tampa Red en anderen – bleken na de Tweede Wereldoorlog hun populariteit grotendeels verloren te hebben. Veel negers waren de traditionele blues gaan identificeren met de sociale misstanden die ze juist wilden bestrijden. Er kwam een nieuwe generatie blueszangers op, artiesten die met hun agressieve zang en hun opzwepende spel op de elektrische gitaar beter pasten in de ongeduldige, verhitte sfeer van de naoorlogse jaren.

Deze bluesvorm bereikte een hoogtepunt in Chicago van de jaren vijftig. De Chicago-blues werd gekenmerkt door een dwingend, soms obsederend ritme, heftige zang met af en toe hoge,

gillende uitschieters en het zeer expressief gebruik van instrumenten als de mondharmonika en de elektrische gitaar. Toch maken de meeste Chicago-bluesplaten, vergeleken met de latere rock 'n roll, een tamelijk sobere indruk.

Muddy Waters (geb. 1915 in Mississippi) is voortgekomen uit de landelijke blues (onder zijn oorspronkelijke naam McKinley Morganfield maakte hij, in de periode dat hij nog op het land werkte, zelfs een paar opnamen voor het volksmuziek-archief van de Amerikaanse Congresbibliotheek). In 1943 vertrok hij naar Chicago, waar hij na een paar jaar het muziekvak inging. Langzamerhand vormde hij een vaste groep, waarin musici als Otis Spann (piano, halfbroer van Muddy), Little Walter (mondharmonika) en Fred Below (drums) een belangrijke rol speelden. Op „The best of Muddy Waters” (Chess PAR 208, opgenomen tussen '50 en '56) is zijn boeiende ontwikkeling van primitief blueszanger tot geroutineerde vedette uitstekend te volgen. Wat er ook mag veranderen, Muddy Waters blijft in al zijn stadia een zanger met een fascinerende persoonlijkheid, die je als luisteraar onbarmhartig in zijn greep houdt.

Sonny Boy Williamson (wsch. geb. 1897 in Mississippi, overleden 1965) werd pas na 1955, toen hij in Chicago platen ging maken, bekend. Hij was een meesterlijk mondharmonikaspeler en een aandoenlijk, af en toe met zijn ouderdom koketterend zanger. „Sonny Boy Williamson in memoriam” (Chess PAR 211, opgenomen tussen '57 en '63) laat hem horen met musici uit de Chicago-clan (Spann, Below, bassist Willie Dixon, gitarist Matt Murphy). Ondanks een paar onnodige uitstapjes naar het pop-idioom is het een zeer behoorlijke plaat met vertederende zang, die soms razendsnel wordt afgewisseld door schrijnend harmonikaspel.

Howlin' Wolf (geb. 1910 in Mississippi) is een ruig, agressief zanger, die zich bij voorkeur door monotone gitaarriffs en nadrukkelijke drumpartijen laat begeleiden. Op „Rockin' the blues” (Chess PAR 233, opgenomen tussen '57 en '61) komen vooral de potente, een soort oerkracht uitstralende facetten van zijn zang tot hun recht. Daarnaast is „Going down slow” (waarin Willie Dixon praat en Wolf zingt) een keiharde, niets toegevend terugblik: „I've had my fun, if I never get well no more”.

Van Muddy Waters' harmonikabegeleider is ook een soloplaat op de markt: „The best of Little Walter” (Chess PAR 207, opgenomen tussen '52 en '56). **Little Walter Jacobs** (geb. 1931 in Louisiana) bespeelt daarop vaardig de harmonika, maar komt als zanger kracht en overtuiging te kort.

„Folk Festival of the Blues” (Chess PAR 214, opgenomen 1963) bevat live opnamen uit de Copa Cabana-club in Chicago. Ster van de plaat is Muddy

Big Bill Broonzie.

Waters, die laat horen dat hij, wanneer hij voor publiek optreedt, nog heftiger te keer gaat dan in de studio („Got my mojo working” is een onweerstaanbaar stuk swingende opwinding). Andere solisten zijn Howlin' Wolf, Willie Dixon en Buddy Guy (een jonge gitarist-zanger die Muddy Waters in uitbundigheid naar de kroon steekt). Ten slotte bevat de lp nog één studio-opname van Sonny Boy Williamson, die met de rest van de plaat weinig te maken heeft.

Er treedt een verrassend effect op,

wanneer je onmiddellijk na de vorige plaat de lp „Rockin' with Chuck Berry” (Chess PAR 031) draait. De begeleidingspartijen zijn wat minder vindingrijk, de zang is wat nasaler en wat minder geëmotioneerd, er doet af en toe een braaf koortje mee, en ongemerkt zijn we van de „authentieke blues, de eenvoudige expressie van de simpele negerziel” beland in de „vulgaire, commerciële rock 'n roll, die alleen voor geldelijk gewin wordt gemaakt.”

BERT VUIJSJE

Het begin was niet veelbelovend

Dat de Humanistische Geestelijke Ver-
 zorging zonder veel moeilijkheden haar
 plaats in de krijgsmacht zou kunnen in-
 nemen, was, en dat werd al gauw duide-
 lijk, een fictie. Het installeren van
 iets geheel nieuws in een zo ogenschijn-
 lijk steeds met de moderne tijd mee
 veranderend, maar in wezen oerconser-
 vatief instituut als een leger, leverde
 een reeks problemen op. De oplossing
 leek pas na verloop van vrij lange tijd
 gevonden: de felle tegenstanders accep-
 teerden het bestaan van de HV met
 duidelijk waarneembare tegenzin, maar
 verborgen hun aanvankelijk openlijk ge-
 uite protest onder de militaire plicht
 de onaangenaamste dingen grootmoedig
 te accepteren als de superieuren daar-
 toe het bevel hadden gegeven. Een sta-
 tus quo, die de voorstanders zeker niet
 bevredigde, maar die zij op hun beurt
 weer grootmoedig aanvaardden; een ac-
 cepteren, dat gevoed werd door de
 hoop dat die weerstand op de lange
 duur wel zou slijten.

Bij mijn opkomst in april '64 was er van de HV alleen achter de schermen nog maar sprake, zodat ik gedwongen was me, als niet-katholiek, onder dominees volgelingen te scharen, vooral omdat het verhaaltje (één van de vele, verteld door al afgezaaide lichten), dat je toiletten of gangen moest schoonmaken als je niet naar GV ging, op waarheid bleek te berusten.

Bevredigend was dat bijwoners van die prot. GV natuurlijk niet, omdat nou eenmaal alle problemen die ter sprake kwamen *niet* werden benaderd vanuit het standpunt dat we alles — leven en wereld — moeten pogen te verstaan met een beroep op de menselijke vermogens zonder uit te gaan van de voorstelling van 'een persoonlijke god', of zoals dat later door het Humanistisch Verbond werd geformuleerd 'van een bijzondere openbaring', maar elk probleem werd in een bepaald vakje ondergebracht met een dogma van de kerk op een kaartje eraan vastgehecht. Elk gesprek was daarom volgens mij gedoemd dood te lopen.

Heel beminlijk hoorde de dominee de mensen, die protesteerden tegen dat zich beroepen op God aan, maar van begrip was geen sprake. Heel duidelijk manifesteerde zich tijdens deze bijeenkomsten de 'dakloze' groep; de mensen dus die uit overtuiging niet mee konden gaan met het christelijk geloof. Met de nadruk op dat laatste woord.

Wat de Humanistische Geestelijke Verzorging inhield, zullen velen van hen, toen daarvan sprake was, niet heb-

ben geweten. Maar ze zullen gewoon de installatie van die HV in militaire dienst hebben gezien als een nieuwe mogelijkheid om met elkaar te communiceren op basis van hun eigen denkbeelden t.a.v. de benadering van onderwerpen die te maken hebben met leven en wereld. De grote aantrekkingskracht moet ook geweest zijn dat die HV helemaal niets met het christelijk geloof te maken had. Die ervaring heb ik tenminste.

De eerste GV-les van 'de humanisten,' zoals de bezoekers van de HV-lessen al gauw zouden heten, begon niet veelbelovend voor de raadsman die de Simon-Stevinkazerne in Ede onder zijn 'pastorale wijk' had: ik was namelijk de enige bezoeker van die eerste les. Nu moet onmiddellijk gezegd worden dat de installatie van de HV in militaire dienst niet overdreven duidelijk werd aangekondigd. En toen er uiteindelijk voor de troep een order, waarin sprake was van die nieuwe mogelijkheid, werd voorgelezen, ontnam het een ieder geducht de lust zich hiervoor aan te melden, omdat er gewerkt moest worden met een verklaring.

En hier raken we dan het heel tere punt, dat ook al vaak in EGO ter sprake is geweest. Een ieder kent ook gevoeglijk de achtergrond en de rede van het accepteren van deze eigenlijk *niet te accepteren* maatregel. Maar desalniettemin wil ik graag duidelijk stellen dat dit één van de belangrijkste oorzaken is geweest dat de HV zo uiterst langzaam op gang is gekomen. Veel militairen begonnen er maar niet eens aan, omdat ze wisten dat er bij hun ouders nog geen sprake van zou zijn dat hun minderjarige zoon er een eigen mening t.a.v. het geloof of liever gezegd ten aanzien van een levensovertuiging op na hield. Een andere factor was de administratie, die te maken kreeg met nieuwe formulieren, iets waaraan de sma's en hun discipelen maar heel moeilijk konden wennen. .

Als dan eindelijk die verklaring was getekend en in de administratie was opgenomen, eerder mocht je de HV-lessen niet bezoeken, bleek nog een andere factor spelbreker: het geringe aantal raadslieden. Hoe deze mensen het klaarspeelden om al de kazernes, die ze voor geestelijke verzorging van de daarin gelegerde militairen kregen toegewezen, af te rijden binnen een rooster, dat met heel veel algebra moet zijn samengesteld, is me een raadsel. Maar ze waren er telkens weer. Dat ze soms voor niets kwamen, omdat de bezoekers van de HV-lessen niet tijdig ge-

noeg op de hoogte waren gebracht van een veranderd tijdstip, noodzakelijk geworden door b.v. een oefening bij een ander onderdeel, heb ik altijd als onwil van de commandant gezien om de HV in militaire dienst te accepteren.

Een onsympathieke indruk in dit kader maakten ook de verschillende rapporten CC tijdens welke de cdt sprak met een b.v. van de prot. GV naar de HV overgestapte militair. Niet direct, maar wel heel duidelijk indirect gaf die cdt dan te kennen, dat hij die stap niet zo gelukkig vond.

Dit alles heeft uiteindelijk toch niet kunnen verhinderen dat die groep daar in Ede snel uitgroeide. Aanvankelijk gelokt door de koffie, die de bezoekers van de HV-lessen kregen aangeboden – voorbeeld van goede public relations – maar verder toch wel in de eerste plaats door de enthousiaste verhalen over de prettige sfeer bij deze bijeenkomsten. Zij die het bijbelwoord te erg misten, vielen vanzelf wel weer af, tot grote vreugde van dominee of aalmoezenier, die verontrust het bezoekersaantal van hun lessen hadden zien dalen.

Toen ik in november '64 naar Ermelo — de parate hap — overging, draaide de HV nog niet helemaal zoals het moest, maar iedereen was een beetje gewend aan het idee dat die HV bestond en dat was belangrijk. Naar idee van de raadsman in Ermelo (hr. Zoetnibier) nodigden we r.-k. en prot. militairen bij de HV-bijeenkomst uit, wat leidde tot hevige maar heel fijne discussies; zonder dat we overigens 'ziel-tjes wonden. . .'

Voor elke les kozen we gezamenlijk een onderwerp om te bepraten, bij de bespreking waarvan steeds werd uitgegaan van het — voor mij sympathieke — standpunt dat we verantwoordelijkheid voor onze daden niet aan een god hadden af te leggen, maar aan ons zelf. De mens moet uitgaan van zich zelf, omdat de mens voor de mens toch altijd het hoogste wezen blijft. Voor mij is dan ook het waardebeseef van de enkeling, dat het humanisme voorstaat, doorslaggevend.

Toen ik juni '65 afzwaaide, was de Humanistische Geestelijke Verzorging in de strijdkrachten – zoals dat dan heet – een duidelijk waarneembaar feit geworden. En toen ik in september ter gelegenheid van één jaar HV in dienst, voor de AVRO een interview met Hoofd draadsman Lips maakte, kon deze dan ook vertellen dat duidelijk bewezen was dat die HV bestaansrecht had.

ROB KLAASMAN.

'Selectie' een storende factor

Wie het leven in de kazerne enige tijd van nabij heeft gadegeslagen, beter nog aan den lijve ondervonden, weet dat het hoofdaccent in dat leven gelegd wordt op de fysieke kant van de mens.

Naast deze fysieke kant bestaat er, in het zich steeds verder automatiserende apparaat dat het leger is, een toenemende vraag naar min of meer gespecialiseerde technici, waarvan een grotere mate van geestelijke inspanning gevergd wordt. De opleiding tot het kunnen verrichten van deze arbeid komt echter voor de 'gewone' soldaat in hoofdzaak neer op het aanleren van geautomatiseerde bewegingen en handelingen.

Mensen met andere belangstellingen dan technische komen hier niet aan hun trekken en dat is begrijpelijk. Het leger heeft een bepaalde taak te vervullen en voor die taak zijn vrijwel alle opleidingen, die niet technisch gericht zijn, zo goed als onbruikbaar.

En dan staat er op het lesprogramma naast exercitie, veldloop, oefeningen, sport, onderhoud, plotseling eens per week één uur Geestelijke Verzorging. In militaire kringen doorgaans afgekort tot GV.

Eén uur per week zich, onder leiding van een geestelijke, of, in ons geval, van een 'raadsman' bezighouden met kwesties van levensbeschouwelijke aard, of, praktischer, met politieke of sociale actuele problemen. De vraag in hoeverre er belangstelling bestaat voor dergelijke gesprekken is niet zo belangrijk — veel belangrijker is de zekerheid dat er interesse voor zou moeten bestaan.

Mijns inziens is dan ook de waarde van de GV-lessen niet hoofdzakelijk het praten over problemen, maar het scheppen van een klimaat, waarin de deelnemer problemen gaat zien en hij i.p.v. zijn traditionele en vaak eenzijdige standpunt een bredere kijk op de dingen krijgt. Het militaire leven stelt zijn eigen specifieke problemen, problemen, die daarbuiten niet of nauwelijks bestaan, maar die regelrecht voortkomen uit deze situatie — en het opmerkelijke is hoe weinig onderwerpen er op de GV-lessen

behandeld worden, die daarmee in verband staan.

Zou dit niet een van de redenen zijn, waarom weinigen de behandelde onderwerpen interessant vinden, nl. alleen diegenen wier gebied van belangstelling zo groot is, dat zij ook buiten de deur en in zijn door hem hier en nu beleefde levenssituatie ontstane en voortkomende problemen, binnen hun belevingshorizon betrekken. En nu bevindt zich de 'Humanistische Raadgever' in deze merkwaardige, aan de ene kant gelukkige, maar ook gevaarlijke situatie, dat de mensen, die naar zijn GV-lessen komen, meestal tot de laatstgenoemde categorie behoren.

Dit selectieproces is te danken aan de voorwaarde, die de minister van Defensie gesteld heeft voor het bestaan van de humanistische geestelijke verzorging. Zij moeten kunnen aantonen, dat er voldoende belangstelling bestaat en daartoe moet iedereen die deze lessen wenst bij te wonen een verklaring ondertekenen, of indien hij minderjarig is, door zijn ouders laten ondertekenen. Deze geringe moeite werkt selectief, zodat alleen mensen, die er werkelijk prijs op stellen en ook humanistisch georiënteerd zijn, komen. Mensen, die bewust een keuze gedaan hebben.

Daarnaast is het gebrek aan dwang door de meerderen uitgeoefend om de lessen bij te wonen, een extraselectie. Wie vandaag geen zin heeft, gaat niet. Het resultaat van dit alles is duidelijk: de deelnemers zijn over het algemeen niet zo zeer intelligenter dan wel keuze-bewuster, wat niet inhoudt dat niet velen bewust kiezen voor de katholieke of de protestantse GV. Het gaat hier niet om de imaginaire, gemiddelde deelnemer. Het gevaar dat schuilt in dit selectieproces is ook duidelijk: het is het bezwaar dat de mogelijkheid zeer reëel is, dat de humanisten-in-dienst een, in de ogen van anderen, elite-groep wordt, een clubje van intellectuelen of semi-intellectuelen, en zodra men hen zo ziet is de humanistische GV zijn doel vermisgelopen.

Juist de humanistische GV moet

openstaan voor iedereen, ongeacht geloof of levenshouding, intelligentie of milieu; zij moet educatief werken op elk niveau, de mens bewust maken van zijn mens-zijn en van zijn keuzeplicht. En het is aan dit selectieproces te wijten, dat de HGV zijn grote kans om een deel van het volk te bereiken dat uit zich zelf nooit naar het Humanistisch Verbond toe zou gaan, ontgaat.

De toestand zoals die nu is biedt deze kans niet en dat is jammer. Maar binnen het raam van de door de regering vastgestelde bepalingen, waarbij we er ons maar neerleggen, dat er een geselecteerde groep deelnemers is, werkt de HGV in de militaire dienst aan zijn doel: door zijn onderwerpen zo te kiezen dat er een duidelijke pro- en contra-idee kan bestaan, die geen van beide uit een vaststaand en als onfeilbaar geaccepteerd dogma kan worden verworpen. Het is altijd zo, dat de conclusie is: Hier zijn de argumenten van de pro-groep, daar die van de contra-groep — doe nu maar je keuze.

Of dit alles nu slaat op Zuid-Vietnam, de rassendiscriminatie, op de provo of op het seksuele leven van de mens, de conclusie zal op zijn hoogst zijn: IK denk er zo over. In hoeverre er door de behandeling van de diverse onderwerpen ook een keuze gedaan wordt, is natuurlijk moeilijk na te gaan. Waarschijnlijk is dit ook niet het geval, maar het heeft in elk geval de argumenten van de tegenpartij aan bod laten komen. En dat is al heel wat.

Aan de discussie, die op de HGV gevoerd wordt, neemt maar liefst 70 pct. van de aanwezigen aan het gesprek deel. Dit is een verheugend hoog percentage. Nog verheugender zou het zijn als dit percentage bereikt kan worden zonder 'selectie'. Pas dan zou er over een absolute waarde gesproken kunnen worden, nu is deze slechts relatief. Of er ook over een blijvende waarde gesproken zou kunnen worden, is twijfelachtig. Te midden van het lichamelijke geweld van het militaire leven verzinkt deze geestelijke verheffing snel ... te snel. M. D.

BATTLE OF THE BULGE

Terry Salavas als sergeant Goffy

FILMBESPREKING

Robert Shaw tankcommandant Hessler.

Henry Fonda

Eind 1944 — het zuiden van Nederland is al bevrijd. In het noorden hoopt en verwacht men een snelle opmars van de geallieerde legers. In september '44 lanceert Montgomery *Operation Market Garden* met de luchtlandingen bij Arnhem. Na een verwoede maar uitzichtloze strijd worden de geallieerden teruggeslagen. Het noordelijk front wordt gestabiliseerd. Generaal George Patton beraamt een doorbraak naar het Saargebied. Van de Duitse kant worden geen offensieven meer verwacht: de vijand is uitgeput en heeft zijn handen vol aan de offensieven van de Russen in het oosten.

Tenminste — dat denken generaal Eisenhower en zijn staf in Versailles. Hitler denkt er anders over en citeert in een bespreking van het Oberkommando der Wehrmacht (OKW) de spectaculaire overwinning van Frederik de Grote. Een onverwachte doorbraak, poneert hij, is wat we nodig hebben. En dat moet zijn plan *Wacht am Rhein* zijn. De generaals buigen zich over het plan: een geconcentreerde aanval in de Ardennen. Ze ontdekken vele zwakke plekken. Veldmaarschalk von Rundstedt komt met het plan *Martin* te voorschijn. Veldmaarschalk Model pousseert plan *Herfstmist*. Generaal Jodl propageert plan *Kerststroos*.

Hitler — eigenzinnig als altijd — negeert de tegenwerpingen van zijn generaals: *Wacht am Rhein* wordt op 16 december 1944 gelanceerd, na in alle stilte te zijn voorbereid. Doel: de verovering van Antwerpen en daardoor het halveren van het geallieerde front. De 6de SS-Panzerdivisie van Sepp Dietrich, de 5de Panzerdivisie van Hasso von Manteuffel en de 7de divisie van Ernst Brandenberger moesten over een breedte van iets meer dan honderd kilometer een verrassingsaanval uitvoeren. 250.000 manschappen, 1900 stuks zwaar geschut en 970 tanks stonden in de nacht van de 16de december 1944 klaar om aan te vallen. Toen de aanval een feit was en de bedreiging duidelijk werd, ging er een schok van angst door de pas bevrijde zuidelijke delen van Nederland. Zouden de geallieerden het houden...? We weten nu dat ze het gehouden hebben, maar beseffen nauwelijks dat het weinig gescheeld heeft of Hitler had na ruim vijf jaar uitpuittend oorlogvoeren toch nog kans gezien het getij te keren.

Deze laatste militaire stuip trekking van Nazi-Duitsland duurde van 17 december '44 tot 23 januari '45. Die maand rond de jaarwisseling is een van de meest precare en zeker de meest dramatische geweest in de oorlog aan het westelijk front. In Chester Wilmo's *The Struggle for Europe* (Collins/1952) vinden we er een uiterst betrouwbaar feitelijk verslag van. Maar

het leende zich ook tot dramatisering en romantisering. John Toland schreef *Battle: The story of the Bulge* en Michael Tabor een soortgelijk, maar kennelijk minder nauwgezet verhaal *Battle of the Bulge*. Naar dit laatste boek maakte regisseur Ken Annakin een Cineramafilm met dezelfde titel.

Cinerama is niet zo maar een format op een nog groter doek dan 70 millimeter of Cinemascope. Cinerama biedt de regisseur (door het aparte registratiesysteem: drie camera's en drie projectoren) de mogelijkheid de publiek mee te slepen in een geweldige optische illusie. Diepte wordt fascinerend reëel, snelheid wordt werkelijk vaarlijk, overzichten worden echt panoramisch. Maar daaruit volgt meestal, al, dat Cinerama zich minder leent voor close-ups, voor tweegesprekken en interieuropnamen. De regisseur, die Cinerama als medium kiest, moet bij dit medium passend onderwerp selecteren. Een slagveld bij voorbeeld daarvoor bijzonder geschikt. Maar staffbesprekingen die aan zo'n voorafgaan, niet. Regisseur Annakin heeft in zijn *Battle of the Bulge* te weinig actie, snelheid en panoramische zittingen — en veel te veel dialoog en filosofieer.

En dat laatste punt tekent een andere essentiële tekortkoming van Annakin's film. Oorlogsfilms kunnen we ruwweg onderverdelen in twee categorieën: de soort die niet meer wil zijn dan een achtergrond voor een avonturenverhaal, dat evengoed in het Westen of in Donker Afrika zou kunnen spelen, en de soort die pretendeert de hechte basis van authenticiteit, historie te hebben. Tot die laatste categorie hoort *Battle of the Bulge*.

Zonder twijfel schotelte Annakin een aantrekkelijk — zij het oppervlakkig — avonturenverhaal voor. Als het zo willen en kunnen zien, hoeven er weinig meer aan toe te voegen amusement, zoals er zoveel is — al op een ander formaat. Maar de Annakin die ons in de historische betrouwbaarheid van zijn film wil doen geloven, faalt glansrijk. Toegegeven: detail uit zijn film is juist of (zo gedramatiseerd is) zou juist geweest kunnen zijn. Maar het is het totaal, niet deug. Annakin wil ons een beelden geven van 'de' slag in de Ardennen. Daarvoor kiest hij het Cinerama-procedé. Uitstekend: dat geeft hem de mogelijkheid een dergelijk groot strijden in vogelvlucht te tonen. Maar doet niets van dat alles. Hij gebruikt zijn Cineramacamera's om kleine conflictjes van een aantal officieren vast te leggen:

● Kolonel Kiley (Henry Fonda) waarschuwt van een op handen zijnde aanval van de Duitsers: steeds in de wind worden geslagen;

SS-MPs hebben letterlijk de 'bordjes verhangen'.

Kolonel Hessler (Robert Shaw), die meer gelooft in de Endsieg van Duitse vaderland, maar zijn twijfel overwint bij het zien van nieuw reëel;

Conrad (Hans-Christian Blech), die oorlog beu is en Hessler doorziet wat hij is: een oorlogsmaniak;

Sergeant Guffy (Telly Selavas), die de valreep zijn liefde voor een sschone (Pier Angeli) ontdekt en prompt verliest;

Kolonel Pritchard (Dana Andrews), Kiley niet wil geloven en hem wil overplaatsen;

Luitenant Weaver (James McMur), die door de slachting van Malmedy heenrolt en daardoor zijn lafheid est en een echte held wordt.

... klopt allemaal precies in details: voor Wolenski (een uitstekende rol Charles Bronson) eist van kolonel

Hessler dat de Amerikaanse krijgsgevangenen niet zullen worden mishandeld, zoals in Malmédy is gebeurd. In werkelijkheid was het Majoor Hal McCown die deze eis stelde aan Obersturmbannführer Jochen Peiper. Evenals zijn film-alter-ego Hessler, was Peiper een door de wol geverfde tankcommandant, die in Rusland had gevochten en speciaal door Hitler voor Wacht am Rhein naar de Ardennen terug werd gehaald. Want regisseur Annakin heeft hier een portret willen tekenen van Peiper.

Zoals Peiper destijds geeft Hessler in de film ook zijn woord van eer dat de Amerikaanse krijgsgevangenen niets zal overkomen. Maar anders dan in werkelijkheid laat Annakin zijn filmheld verantwoordigd naar zijn bevelvoerende generaal opbellen om op hoge toon te eisen dat massamoorden als die in Malmédy niet meer zullen voorkomen. 'Ik kan er niks aan doen,'

De Panzerseenheid in de Ardennen, gereed voor de aanval.

antwoordt de generaal, 'het was de SS...'

De SS — in het filmjargon van Hollywood zijn het de 'Bad Guys,' degenen die het altijd gedaan hebben. Je kunt nóg zoveel lieve en aardige Duitse soldaten op het witte doek smijten, als je er maar voor zorgt dat er één schurk in voorkomt en dát moet een SS'er zijn.

Annakin heeft hiermee echter op een klein maar zeer illustratief punt de waarheid verdoezeld: alhoewel Hessler een Totenkopf op zijn pet draagt, wordt nergens gezegd, dat ook hij, Hessler/Peiper een SS'er is: bevelhebber van de 1e SS-Panzerdivisie.

Zo zitten er meer kleine, maar tekenende onjuistheden in de film. Een paar uit vele: De Amerikanen beletten de Kampfgruppe Peiper (Hessler, in de film) hun benzinedepots te bereiken door een gordijn van vuur te leggen over de weg. Juist. Maar in werkelijkheid wist, de Kampfgruppe Peiper helemaal niet dat ze zo dicht bij de depots waren. In de film trekt Hessler daar doelbewust op uit. En Hessler sterft (als een held!) in zijn tank, terwijl zijn bemanning vlucht. Peiper ontsnapt in werkelijkheid en werd na de oorlog tot de strop veroordeeld — een vonnis dat gereviseerd werd. Hij werd vrijgelaten en ging in Stuttgart wonen. Het zijn kleinigheden, maar ze zijn controleerbaar. De tientallen details die niet controleerbaar zijn, moeten we evenzo kritisch bekijken.

Maar dit zou op muggeziften lijken, als Annakin niet in een veel belangrijker aspect had gefaald: Hitlers Wacht am Rhein was een *all out* poging om met inzet van al zijn krachten de impasse te doorbreken. Annakin toont in *Battle of the Bulge* een tactische schermutseling, die nota bene door het kloek en moedig optreden van een handje vol Amerikanen uiteindelijk wordt beslist. Geen moment geeft hij ons de illusie dat hier werkelijk iets belangrijks aan de hand is.

Darryl Zanuck verfilmd *The Longest Day*, de landing in Normandië op D-Day naar het boek van Cornelius Ryan op breedbeeld. Ken Annakin verfilmd *Battle of the Bulge* onder meer naar het boek van John Toland op Cinerama. Zowel Ryan als Toland hebben nu een bestseller over de laatste dagen van Berlijn geschreven (*Ryan/The Last Battle en Toland/The 1000 Days*). Het wachten is op de regisseur die van deze beide boeken op een nóg groter formaat een nóg minder betrouwbare film zal gaan maken.

Maar Annakins 'Battle' blijft -- daarvoor in het Cinerama — aardig kijkspel. Een spel echter, dat we niet serieus mogen nemen.

HENK J. MEIER

Na 2(000) jaar

Vraag van de redactie van 'Ego': mijn mening als 'niet-humanist' over inhoud, vorm en plaats van de humanistische geestelijke verzorging, nu de raadslieden twee jaar in de krijgsmacht aan het werk zijn.

Daar zit je dan achter je schrijftafel met de wens van de hoofdredacteur: niet het bekende, vriendelijke, welwillende stukje, maar een zakelijke analyse plus het aangeven van de punten, waarvoor wel of geen waardering bestaat en waarom.

Jeruzalem en Athene

De vraag naar de inhoud kan, als ik het goed zie, niet los worden gemaakt van de reeds bijna 2000 jaar durende confrontatie van het christelijk denken en handelen, dat zich beroept op Gods openbaring in Jezus Christus, en de humanistische levensovertuiging, die gekenmerkt wordt door het pogen om leven en wereld te verstaan met een beroep op menselijke vermogens en zonder uit te gaan van een bijzondere openbaring. Historisch is die confrontatie waarschijnlijk begonnen bij de ontmoeting van de apostel Paulus met de geest van het Griekendom op de Areopagus te Athene (Handelingen 17). Zij heeft zich voortgezet via apologeten, kerkvaders, scholastische theologen, renaissance-figuren en reformatoren naar de moderne tijd. Een voortdurend proces van aantrekking en afstoting, waardoor het oude Jeruzalem en het antieke Athene beide hun stempel hebben gezet op de Europese cultuur, waardoor de 'waarden van het westen' hun vorm hebben gekregen.

Dit proces van aantrekking en afstoting heeft na de Tweede Wereldoorlog nieuwe vormen aangenomen. Na de demonie en de barbarij van nationaal-socialisme en oorlogsgeweld is het zelfvertrouwen van vele christenen er niet op vooruitgegaan. Bovendien worden de christelijke kerken zich hoe langer hoe meer bewust van hun oorsprong: Jeruzalem ligt niet in Europa; het evangelie was in de loop der eeuwen te veel een Europese zaak geworden, vandaar in onze jaren de terugkeer van de kerken naar hun joodse (Aziatisch!) afkomst; vandaar haar groeiende mondiale visie (bij voorbeeld in de oecumenische beweging): God heeft de wereld liefgehad (Johannes 3:16). Dit alles betekent een innerlijke afstand nemen van veel humanistisch geestelijk goed, dat voorheen binnen de kerken een plaats kon vinden.

Anderzijds is in onze eeuw de 'menschwording', de 'mondigheid' van de mens zeer ver voortschreden. De daarmee samenhangende secularisatie geeft in vele opzichten een zuiverder, eerlijker beeld: louter traditioneel-christelijke waarden en kerkelijke autoriteit (paraderende mannenbroeders!) verdwijnen

gelukkig hoe langer hoe meer, zodat de mens van heden in onze sterk ge-functionaliseerde samenleving zelfstandiger, maar ook onbeschermdere komt te staan.

In dit zuiverder, eerlijker beeld past m.i. een georganiseerd humanisme zeer wel. Wie zich op grond van hun zorg om het 'humanum,' het terrein der wa-

door. ds. A. v. d. Poel

Hoofdvluchtmachtspredikant

re menselijkheid, dat moeizaam veroverd moet worden, als 'humanisten' organiseren (mede omdat men het christelijk geloof niet 'redelijk' genoeg acht, omdat men de Openbaring, waarop de christen zijn belijdenis uitspreekt, als een oncontroleerbaar gegeven beschouwt, omdat men zich niet tot de kerk aangetrokken voelt als men bij christenen te veel verschil tussen geloof en leven constateert), dragen bij tot verheldering van de situatie.

In dat opzicht acht ik de intrede van de 'raadslieden' in de Nederlandse krijgsmacht en hun humanistische geestelijke verzorging een positieve zaak.

Reacties

Een mening over de inhoud van de humanistische geestelijke verzorging te geven valt niet mee. Ik heb getracht met hulp van een aantal collega's me zo goed mogelijk te oriënteren binnen de sector van de krijgsmacht, waarin ik zelf werkzaam ben; heb geluisterd naar reacties van militairen, die Gevoeren van de raadsman bezoeken, Ego lezen en deelnemen aan vormingscursussen op het Coornherthuis.

Hier volgen een aantal losse opmerkingen, die uiteraard geen samenvattendes conclusie kunnen opleveren, maar die m.i. wel voeren tot een algemene indruk.

'De humanistische geestelijke verzorging is een positieve zaak, in zoverre zij zich keert tegen nihilisme, materialisme, geestelijke apathie en ontwaarding van de mens.' 'Het is beter dat men 'iets' hoort, dan geheel nihilist is.' 'Positief is: de mens serieus nemen — ook zeker de niet-christelijke mens.' 'Uit de aard van de zaak is het toe te juichen dat aan mensen, die met problemen te kampen hebben, voorlichting en steun gegeven wordt door medemensen, maar de humanistische geestelijke verzorging zal niet kunnen teruggrijpen op God, die in Christus ons de waarachtige mens voor ogen stelt.'

Over 'Ego': 'Het grijpt te hoog voor de soldaat' (dat zal ook wel van dit artikel gezegd worden! — v. d. P.).

'De artikelen zijn wel heel goed van inhoud.' 'Ego is een goed blad: goed opgezet, uitgevoerd en geredigeerd. Het wordt echter weinig of niet gelezen.'

Op een school voor reserve-officieren: 'Het blad Ego wordt vrij goed gelezen en doorgaans ook vrij goed gewaardeerd. Men acht de aanpak goed aansluitend bij de benaderingsmogelijkheden van de militair en de typografische uitvoering uitnodigend om van de inhoud kennis te nemen. Dit laatste blijkt een belangrijke rol te spelen.'

Over het Coornherthuis: 'Over het algemeen is het oordeel van kerkelijk meelevende militairen, dat zodra het op essentiële vragen aankomt, men hen in de mist laat staan. De eenvoudigen vinden de stof vaak te moeilijk.' 'Uit de reacties, die ik verneem omtrent de conferenties (over het algemeen vrij gunstig) valt mij voornamelijk op de waardering, die blijkt te bestaan voor in de programma's voorkomende excursies, die meestal de basis voor een bepaald gesprek vormen, alsook de waardering voor programma's op het gebied van de kunst. Bewust kerkelijk meeleven nemen op ons onderdeel uiterst zelden deel aan conferenties in het Coornherthuis; voor zover dit het geval is, vindt men het 'wel aardig', maar er wordt nogal eens vernomen, dat de diepgang van de besprekingen vrij gering geacht wordt; men schuift in de discussies huns inziens kerkelijke opvattingen wat te gemakkelijk ter zijde.'

De manier waarop het Humanisme gepropageerd wordt, roept nogal eens wat scepticisme wakker; zo van: 'is dat nu alles?' 'Verhandeling was zo cerebraal, dat een hoofdofficier(!) biechtte, er niets van te snappen.' 'De aard van de materie brengt mee, dat popularisatie niet eenvoudig zal zijn: de boodschap is zo vrijblijvend; de bronnen (b.v. Sartre en Jaspers) zijn de militairen vreemd.' 'Er zijn goede reacties wat de sfeer betreft. Maar men mist er wat (ook de buitenkerkelijken!): besef van achtergrond, roeping, genade.' 'Zakelijk valt er voor de protestanten te leren van de methodiek der humanisten.'

Vorm en plaats

Heeft het georganiseerde humanisme zijn vorm reeds gevonden? Eén van de reacties bij mijn oriënteringspoging stelt de zaak heel scherp: 'De Humanistische Geestelijke Verzorging als organisatie met bepaalde pretenties is te geforceerd: het is een imitatie van de kerk door iets wat geen kerk wil zijn. Beter ware: verzorging van mensen, die zich niet aan het evangelie willen binden. Dat is ruimer, eerlijker en beter, dus positiever.'

Zonder deze uitspraak geheel over te willen nemen, geloof ik toch, dat de huidige vorm van humanistische acti-

Bezinning moet leiden tot eigen patroon

viteit té veel bepaald wordt door de 'strijd' tegen confessioneel Nederland, dat lang weinig bereid bleek een niet godsdienstige levensbeschouwing als moreel volwaardig te aanvaarden. In een strijd is men maar al te zeer geneigd de methoden (ook de kwalijke!) van de ander over te nemen.

Binnen de kerken hebben intussen grote veranderingen plaatsgevonden. Er is vooral onder de jongeren een grote behoefte ontstaan de ander over bestaande scheidingen heen te zoeken. Het woord 'discriminatie' is waarschijnlijk de lelijkste uitdrukking uit het gehele kerkelijke woordenboek geworden. Maar het is een woord, dat we uit humanistische mond nog vaak horen. Terecht of ten onrechte?

Mijns inziens wordt van humanistische zijde te veel vergeten, dat zowel de protestantse als de rooms-katholieke (en joodse) geestelijke verzorging zich ook eerst wáar hebben moeten maken voor zij tot hun huidige, nu trouwens ook weer ter discussie staande organisatievorm zijn gekomen. Zij hadden niet alleen te maken met 'de kleine terreur der neutraliteit' (prof. Banning) maar ook met tegenstand uit eigen kring. Daarbij een groot gebrek aan de meest elementaire faciliteiten: vervoer, ruimte voor bijeenkomsten en voor gesprekken onder vier ogen.

Er was niet eens zo lang geleden een tijd, waarin krijgsmachtpredikanten enorme rayons te verzorgen hadden, waarbij het aantal kilometers van de raadsman anno Domini 1966 in het niet verzinkt; aanbevolen lectuur in dat opzicht is bij voorbeeld het boek 'Het Licht achter de Muur' van ds. J. van Dorp. Dat alles is eerst geleidelijk aan verbeterd.

Discriminatie, ten onrechte dus? Of toch terecht? Waarmee we komen aan het gevoelige punt van de 'verklaring'.

Autogrammenjagers?

Het is duidelijk, dat er in de huidige proefperiode voor de humanistische geestelijke verzorging een zo objectief mogelijke norm moet zijn om de behoefte aan deze verzorging te bepalen. Het is even duidelijk, dat die norm moeilijk ontleend kan worden aan de cijfers van de laatste volkstelling of het aantal leden van het Humanistisch Verbond. Het is even duidelijk, dat die norm ook niet ligt in het percentage 'buitenkerkelijken' (een lelijk woord, overigens), omdat slechts een gering aantal van hen formeel 'humanist' in de zin van het georganiseerde na-oorlogse humanisme mag heten.

Blijft over de 'verklaring'. Op mijn vraag: 'hoe de gevraagde 'verklaring' voor militairen, die aan de geestelijke verzorging, uitgaande van het Huma-

Met veel genoegen voldoe ik aan een verzoek van collega Lips om mijn stem te laten horen bij de tweede verjaardag van de humanistische geestelijke verzorging in de Nederlandse strijdkrachten. In tegenstelling met wat men zou verwachten bij de verjaardag van een jonge kleuter werd mij ge-

door. P. G. M. Schoonebeek

Hoofdlegeraalmoezenier

vraagt 'geen vriendelijk welwiltend woordje' te schrijven, maar een zakelijke analyse in de trant van: schrijft u maar eens precies hoe u over ons denkt!

Om dan toch maar met een vriendelijk woord te beginnen: ik verheug me oprecht, dat we er een paar jaar geleden dit kleine broertje bij hebben gekregen. Het was wel even wennen; hij had een beetje andere kleur dan wij gewend waren en ook speelde een zekere angst een rol, dat hij mee zou gaan erven van ons vaderlijk erfdeel. Maar in een tijd, waarin het ongelof een stempel was gaan drukken op een niet onbelangrijk deel van onze bevolking, was het oirbaar om de humanistische, geestelijke verzorging in de strijdkrachten in te voeren.

De humanistische beweging heeft in vele opzichten een belangrijke inbreng in de vormgeving van ons huidige maatschappelijk leven, een inbreng, waar de gehele samenleving van profiteert. Dit was van het begin af aan ons inzicht, een reden waarom wij graag de eerste humanistische, geestelijke verzorgers hebben uitgenodigd hun introductie cursus op onze 'chaplain-school' te komen meemaken. Degenen aan wie de uitvoering van de humanistische, geestelijke verzorging zou worden opgedragen, stonden echter voor een schier onmogelijke taak.

Als wij na twee jaar zien wat zij ervan gemaakt hebben, dan is een woord van waardering en gelukwens zeker op zijn plaats. Ik denk hier vooral aan die aspecten, die vooral onder mijn aandacht zijn gekomen: een zekere (onmisbare) strijdvaardigheid, een aantal goede publikaties, een verhoudingspatroon tot de gods-

dienstige collega's, dat, gezien de omstandigheden, over het algemeen voorzichtig en verstandig was.

Ik moet eerlijk zeggen, dat ik wat betreft de inhoud van het dagelijks werk in de onderdelen en op het Vormingscentrum weinig of niet op de hoogte ben. Ik kan deze slechts raden uit enkele publikaties, maar heb alle vertrouwen, dat onze tweejarige een gezonde, humanistische jongen is.

Wat ik mij in deze twee jaren wel eens heb afgevraagd is of ons vriendje wel doelmatig gekleed is. Is zijn pak hem niet te groot en belemmert dat hem niet om gezond uit te groeien? Hij heeft duidelijk hetzelfde pak aan als zijn twee grote broers. Ik kan me heel goed voorstellen, dat er veel fantasie voor nodig zou zijn geweest van de aanvang af een ander pak uit te denken, maar na twee jaar werken is er misschien over te denken.

Ik herinner me een gesprek, enkele jaren geleden, met de Spaanse ambassadeur, die een geestig observer was. Hij werkte aan een boek over Nederland en wijdde daarin aandacht aan de humanistische, geestelijke verzorging in de diverse maatschappelijke organen. Hij zei: 'Humanisme in uw land zal altijd een eigen karakter hebben, dat u nergens terugvindt. Nederland is een natie, die uit een godsdienstige revolutie is geboren en die godsdienstigheid zit jullie zo in het bloed, dat het kruipt ook als het niet gaan kan. Het humanisme hier is gewoon een derde kerk.'

Ik laat deze cultuurhistorische beschouwing voor zijn rekening. Wel hebben wij gezien, dat de humanistische, geestelijke verzorging in onze voetstappen is gaan lopen. Onzerzijds is daar geen enkel bezwaar tegen, maar men kan vragen of dit toch niet de zwakke stee is geweest in het moeizaam werk van de afgelopen jaren. De vraag mag gesteld worden of het niet anders kan.

De vormgeving en werkmethode van de godsdienstige, geestelijke verzorging zijn in een lange traditie tot stand gekomen. Ze is gebaseerd op een feitelijke voorafgaande geloofsopvoeding en op een zeker kerkverband. De van

Vervolg op pagina 13

Vervolg op pagina 12

Paspoort in duplo

Lex Oudshoorn en zijn vrouw Mandy uit de roman — Paspoort in duplo — van Jan Bernlef zijn nog maar net in hun hotel in het plaatsje Ramshorst aangekomen of Lex schrijft met zijn vinger op het raam van de hotelkamer: Marize... Als Mandy binnenkomt, veegt Lex het woord weg. Mandy heeft niets gezien, op het raam staat nl. ook inderdaad geen letter meer. Maar voor Lex is er niets weg. Integendeel. Daarvoor was het schrijven op het raam te veel een uittekenen, een tegelijkertijd overal strelen van de vrouw Marize die hij eens in Ramshorst ontmoette, die hij in concreto niet meer bezit, de binnenkomende Mandy is er het oh zo levende bewijs van, maar die hij nog wel als voortdurende obsessie aanwezig weet.

Marize leeft in hem, in Ramshorst, aan de rivier en in de bossen der omgeving, dan een hele tijd niets, en op verre afstand Mandy. Ook al ligt zij in datzelfde Ramshorst in dezelfde kamer als Lex iedere avond en nacht van hun vakantie vlak naast Lex in bed. Ook al kan zij niet in slaap komen, rookt zij veel, is zij geïrriteerd. Lex constateert

het, laat het voor de rest maar. Vanuit Lex gezien een begrijpelijke „reactie” op dit buitengebeuren. Hij immers, is in wezen niet met Mandy, maar voor Marize naar Ramshorst gegaan. Voor vakantie, heet het. Lex moet bijkomen, is wat overspannen. Mandy hoopt dat

BOEKBESPREKING

Lex opknapt. Een hopen dat in — Paspoort in duplo — steeds duidelijker een wanhoopen wordt.

In het begin neemt Lex Mandy overal mee heen, laat haar het stadje zien, maakt een boottochtje met haar, zit met haar in een café, dwaalt met haar door de bossen. Het valt Mandy op hoe goed Lex de weg weet. Praten doen zij weinig, alleen maar rondlopen en kijken. Meer teleurgesteld dan moe weigert Mandy op een gegeven ogenblik weer mee te gaan. Lex laat haar. Hij

gaat wel alleen, met Marize die overal staat en gaat. Zijn gehele handel en wandel is. Hij herinnert zich hun eerste ontmoeting, hun slapen in het bos, hun luisteren naar dierengeluiden, en ook, langzaam maar zeer duidelijk het ver-raad dat Marize met een andere man aan hem pleegt. Daarna was er nog even een opflukking (van liefde), maar alles was te bezoedeld om nog een mogelijkheid in zich te dragen.

Dit opnieuw te ervaren, is voor Lex meer dan een simpele herinnering. Het is een aanvankelijk vreugdevol dansen met Marize op een voor een ieder, zeker voor Mandy, ongrijpbaar koord, maar ten slotte uitlopend op een lijdensweg met als definitief eindpunt: Marize, juist zonder dat hij haar ook nog maar één keer ontmoet, opnieuw letterlijk en figuurlijk doorgeprikt. Eens heerlijke realiteit wordt tot een voze farce. Anders gezegd: Een ideaalbeeld (wereld) is niet meer, ondanks de zo romantische omgeving van Ramshorst. Hetgeen nog is, en ook „meegenomen” zal moeten worden, is de Lex die zich naar zijn hotel sleept, waar Mandy al in bed ligt.

Vervolg van pagina 11

nistisch Verbond, wensen deel te nemen? kwam bij voorbeeld het volgende typerende antwoord: 'De gevraagde 'verklaring' werkt in het algemeen gesproken verwarrend.

Een veelvuldig misverstand is: men meent, dat de 'verklaring' niets te maken heeft met 'indeling' bij de humanistische verzorging. Men wil dan alleen wel eens horen, wat daar verteld wordt, komt na een paar keer naar de predikant, waar dan door het kader bezwaar tegen gemaakt wordt. Ook als betrokkenen pogingen doen dit te wijzigen, blijkt dit in de praktijk bijna onuitvoerbaar, zeker in de enkele maanden, dat men hier is. De (nog al eens wisselende) kaderleden, die de kruten moeten inlichten, weten er zelf soms niet goed wijs uit te worden, hetgeen de verwarring groter maakt.

Ook met de GV-kaarten is er nogal eens verwarring bij de diverse squadron-administraties. Om de verwarring zoveel mogelijk te beperken, geven de aalmoezenier en de predikant in het eerste lesuur een toelichting op de GV-mogelijkheden, maar toelichting vooraf dezerzijds is uiteraard uit oogpunt van objectiviteit niet mogelijk, al-

thans minder wenselijk. Bij verwarring met GV-kaarten wordt zo lang uitgezocht tot de kaarten zijn, waar ze behoren. Hierin gaat op de duur heel wat tijd zitten.'

'De 'verklaring' brengt de raadsman tot wat men in confessionele kringen als 'zieltjes-winnerij' zou kunnen betitelen.' 'Hoewel het voorstelbaar is, dat de positie van de humanistische geestelijke verzorging dit thans niet zo eenvoudig maakt, was het dunkt mij toch gewenst, dat de raadsman de schijn zou vermijden er voornamelijk op uit te zijn verklaringen te verzamelen en dan naderhand zich nog maar weinig aan de geestelijke verzorging gelegen te laten liggen.'

Uit het bovenstaande blijkt, dat de protestante geestelijke verzorgers in de sector van de krijgsmacht, waarin ik werk, weinig gelukkig zijn met de wijze waarop in de praktijk met de 'verklaringen' wordt gehandeld. Inderdaad zou, zoals hoofd-raadsman Lips in een recent nummer van Ego bepleitte, 'de kwaliteit zelve van de verzorging moeten bepalen tot wie de militairen

zich zouden wenden.' Mijn vraag: hoe kan men bij dit zeer aanvaardbare uitgangspunt tot een ook administratief verantwoorde, zo objectief mogelijke plaatsbepaling komen? Het antwoord op deze vraag heb ik niet; maar wie weet ligt het klaar als de 'proefperiode' voor de humanistische geestelijke verzorging voorbij is!

Verlanglijst

Tot een werkelijke ontmoeting tussen christendom en humanisme is het in onze krijgsmacht nog niet gekomen. Er zijn contacten; wij gaan (zeldzame uitzondering daargelaten) correct met elkaar om. Maar de wezenlijke vragen, waar raakpunten voor een echt gesprek liggen, zijn nog niet aan de orde, vragen als: waar ligt het echte humanum, in de mens zelf of in de Zoon des Mensen, Jezus Christus? Is God dood? In hoeverre loopt het sociaal en politiek engagement van humanist en christen parallel?

Moge de tijd niet ver meer zijn, dat we deze vragen niet alleen samen aandruren, maar ook aankunnen.

DS. A. v. d. POEL

‘...Doe jij het licht even uit,’ zei ze zacht.

Hij knikte en liet zijn benen op de grond zakken. Een ogenblik bleef hij zo zitten en staarde naar de hotelkamer in het glas en weer had hij — en nu veel sterker — het gevoel dit allemaal al eens eerder meegemaakt te hebben. Hij sloot zijn ogen. Onbegrijpelijke beelden schoten een ogenblik door hem heen, projecteerden zich op het donkere scherm van zijn gesloten oogleden, zonder zin en samenhang. Hij stond op en voelde een stekende pijn in zijn achterhoofd. Hij had te veel gedronken. In het donker strompelde hij naar het bed terug, stootte met zijn knieën tegen de rand en viel voorover op de verende matras. Mandy draaide zich op haar zij en sloeg haar armen om hem heen. Hij begon haar zachtjes in haar hals te bijten. Het deed pijn maar ze zei niets, sloot haar ogen en ook toen hij in haar kwam hield ze de woorden tegen die ze tegen de ander wel had gezegd.

‘Lex, lieve Lex,’ fluisterde ze.

‘Mijn eekhoorntje,’ fluisterde hij terug, zijn lippen tegen haar oorschelp drukkend. ‘Eekhoorntje,’ zei hij nog eens, zacht maar nadrukkelijk, alsof hij een wachtwoord uitsprak (...)

Aldus het slot van — Paspoort in duplo — ofte wel — eekhoorntje in trilo. — Kort voordat Lex nl. naar Mandy terugkeert, heeft Mandy een avontuurtje met een in Ramshorst onmoete man. Ook hij noemt haar een eekhoorntje. Handelingen tussen de man en Mandy zijn identiek aan de hiervoor geciteerde tussen Lex en Mandy. Enige verschil echter: als de man — eekhoorntje — in haar oor fluistert, zet Mandy haar tien nagels in zijn rug ten teken dat zij blij is met die naam. Te concluderen dat het nu dus wel Mandy zal zijn die op het hotelraam een naam zal tekenen, en deze wegveegt als Lex binnenkomt, lijkt mij wat voorbarig. Dat Lex evenwel met Mandy volledig opnieuw zal moeten beginnen, is een onontkoombaar feit. En wel: zonder Marize, maar vooral zonder (realiseerbare) herinneringen. Het enige dat hem erbij kan helpen, is zijn nieuwe identiteit... Of Lex Oudshoorn daarvoor ten aanzien van Mandy een nieuw „paspoort” zal krijgen, laat Bernlef open. De basis is er wel. Lex heeft zich dank zij zijn Ramshorster pelgrims-tocht ontdaan van de Lex die hij niet (meer) was, die hij, in ieder geval, niet meer kan en kon zijn. Bovendien, de nu andere Lex, behoeft niet bij voorbaat kansloos te zijn. Niet ieder „duplicaat” is uiteindelijk vals.

Teneinde misverstanden te voorkomen, moge ik direct opmerken dat een dergelijke interpretatie één der vele is. Of het de juiste is, laat ik gaarne in het midden. Of het de moeite loont deze of

andere interpretaties aan — Paspoort in duplo — mee te geven? Ja, al was het alleen maar omdat Bernlef in voorgaande werken als — Onder de bomen — en — Bij stukjes en beetjes — bij herhaling meer suggereert dan er letterlijk staat. Desalniettemin is het zeer wel voorstelbaar dat men — Paspoort in duplo — leest, en zonder meer weglegt. Oorzaak van deze (overigens begrijpelijke) wat passieve houding is m.i. dat Bernlef in — Paspoort in duplo — soms wel wat te ver gaat, soms tegen de kitscherige damesromantiek aanleunt. Voorbeelden: Lex ontmoette Marize voor de eerste maal in café — De Wenteltrap — (sic!). Mandy gaat met haar vriend naar zijn kamer, pas nadat zij zich samen in — De Wenteltrap — hebben zitten opwarmen. Datzelfde — Wenteltrap — waar Lex zich kort tevoren heeft zitten te bedrinken, omdat Marize definitief tot het verleden behoort. Mandy en Lex gaan een avond naar de bioscoop. In deze zo donkere ruimte denkt Lex aan Marize, voelt Mandy op haar been een mannenhand... Ja, inderdaad, de hand van de latere eekhoornzegger. Op zich zelf misschien een treffend en rijk contrast, een duidelijke illustratie hoe dichtbij en tegelijk zeer ver van elkaar Lex en Mandy in die bioscoop zitten, en daarbuiten in het restaurant, of ’s morgens bij het ontbijt in het hotel, etc., zijn, maar wel allemaal een tikkeltje te veel opgelegd.

Storend in — Paspoort in duplo — is bovendien de eindeloze reeks van flashbacks. Een begrijpelijk procédé in deze roman, maar m.i. zijn de associaties vanuit het heden naar het verleden te veelvuldig. Je wordt als lezer soms doodop van het omkijken. Waardoor dan toch elke keer weer opnieuw kijken ofte wel doorlezen? Doordat Bernlef zich veelal telkens op het moment dat hij uitglijdt weer direct herstelt. Anders gezegd: hij weet zijn roman ondanks alles toch boeiend te houden. Het is nl. op z’n minst opmerkelijk dat hoewel je als lezer in — Paspoort in duplo — al vrij snel weet dat Lex ten opzichte van Marize is afgegaan, je toch benieuwd bent (en vooral blijft) hoe de schrijver dat uiteindelijk in zijn geheel zal waarmaken. Waardoor Lex als mens afgaat, is niet zo relevant, hij is er een te sterke navelstaarder voor, liever nog: een kind dat gelooft in hetgeen hij ziet, doet, zegt. Zich niet of nauwelijks realiseert hetgeen de ander (Marize) ten aanzien van hem ziet, doet, zegt.

Al met al is — Paspoort in duplo — ondanks bij voorbeeld het functioneel gebruik van een andere schrijver Remco Campert; Mandy leest op bed zittend — Liefdesschijnbewegingen —, het niet storend hanteren van voetnoten (zie eventueel ook — Liefdesschijnbe-

wegingen —), en de sluitende psychologie, een matig geslaagde roman. Bernlef lijkt in zijn ontwikkeling als schrijver benauwend dicht bij een niemandsland te zijn aangekomen. Daar eenmaal binnen, lijkt mij, gezien zijn vroegere werk (vooral zijn eerste verhalenbundel — Stenen Spoelen — dient m.i. vermeld) en ook gezien sommige gedeelten uit — Paspoort in duplo —, een definitief ‘verdwalen’ overigens nog zeer onzeker.

DICK ZAAL

— Paspoort in duplo — is een uitgave van Querido N.V., te Amsterdam.

Vervolg van pagina 11

huis-uit-rekruten staan reeds indoctrine. De godsdienst is daarenboven een nog vrij algemeen aanvaarde grondwaarde, een metafysische dimensie die de godsdienstige, geestelijke verzorger gemakkelijk een communicatieve functie doet vervullen.

Ik meen dat een bezinning op de eigen aard van de humanistische verzorging zal moeten leiden tot een eigen patroon. Het heeft m.i. weinig zin om met enkele mensen het hele land rond te reizen om iedere week in alle onderdelen een lesje te geven. Daar is naar mijn mening niet zo veel mee gewonnen.

De humanistische, geestelijke verzorging zal meer kracht hebben, naarmate ze zich meer specialiseert op vormingswerk en zich bepaalt tot de mensen, die werkelijk humanistisch geïnteresseerd zijn; het zoeken naar zoveel mogelijk klanten zal de totstandkoming van een overtuigende functie van de humanistische, geestelijke verzorging in de krijgsmacht in de weg staan.

Het zou m.i. beter zijn de weinige krachten van de humanistische, geestelijke verzorging op enkele plaatsen kwaliteitswerk te laten doen, dan ze de onmenselijke opdracht te geven om overal te zijn. De kwalitatieve toelag zal dan noodzakelijk — en onzerzijds zonder bedenking — de kwantitatieve uitbreiding oproepen. Het is vooral ook deze kwalitatieve inbreng, die een verrijking kan geven aan het geheel van de geestelijke verzorging in de strijdkrachten.

P. SCHOONEBEEK

Pools toneel in ons land miskent

'Paar'len voor de zwijnen werpen' — een oer-Nederlandse uitdrukking, die wel niet zonder reden diep is verankerd in onze taalschat.

Er is afgelopen zomer weer eens met paar'len gegooid. Dit gebeurde tijdens het Holland Festival. De zwijnen waren,

KUNST

om deze oneerbiedige beeldspraak door te voeren, het Nederlandse theaterpubliek en de recensenten.

Het Festival bevatte ten minste twee voorstellingen van wereldformaat: 'Het leven van Joseph' door het Poolse Teatr Narodowy, het nationale theater, en Calderons tragedie 'De standvastige prins' door het Laboratoriumtheater uit Wroclaw, het voormalig Breslau.

Verbluffend onbegrip

Over een van deze opvoeringen is nauwelijks iets zinnigs geschreven of gezegd, althans niet door de dagblad-recensenten. 'De standvastige prins' van de 17e-eeuwse toneelschrijver-dichter de Spanjaard Pedro Calderon (de la Barca Henao y Riano) is in ons land ontvangen met verbluffend onbegrip. Dat kwam niet door het stuk zelf, ook niet door de bewerking van de Poolse dichter-toneelschrijver Juliusz Slowacki, maar door de voor Nederlandse begrippen nogal ongebruikelijke opvoering.

Schreven Franse en Scandinavische scribenten na kennismaking met het Laboratoriumtheater onstuimige kritieken in de trant van: 'Dit is pas theater'; 'de belangrijkste toneelvernieuwing van de laatste twintig jaar,' in ons land wemelden de recensies van banaliteiten als: 'de banken in de zaal waren nauw en ongemakkelijk' en 'de atmosfeer was bedompt.'

Dat het stuk in de Poolse taal werd gespeeld — hoe kon het ook anders — is hiervoor geen excuus. De taal was geen barrière. Zowel de voorstellingen van het Teatr Narodowy als van het Laboratoriumtheater waren minder gericht op het woord dan op het gebaar, de beweging, de mimiek. Bovendien is bij Holland Festival-manifestaties in voorgaande jaren nooit gebleken dat de taal ernstige beletsels vormde. Spaanse stukken en toneelwerken in andere, voor ons weinig gangbare talen hebben veel succes gehad en zijn hoog gewaardeerd — ook door de Nederlandse critici. Maar het Laboratoriumtheater bracht iets geheel nieuws en is 'wat de boer niet kent eet hij niet' ook geen oer-Nederlands gezegde?

Grote verbijstering

Het onbegrip was zelfs zo pijnlijk duidelijk, dat al na de eerste voorstelling in het Amsterdamse Frascati de Poolse regisseur-oprichter van het Laboratoriumtheater, Jerzy (Sjors) Grotowski, zich geroepen voelde een persconferentie te beleggen. Hij wilde hiermee kennelijk iets ondernemen tegen de grote verbijstering van de dagblad-toneelbesprekers. Of hij hierin slaagde blijft een

vraag. Als een docent, geduldig maar toch ietwat gefrustreerd, vertelde Grotowski wat nu precies toneel is, puur theater, zonder franje. Want dat is de artistieke essentie van Grotowski's experiment. Hij volgt de weg terug naar het toneel in zijn oervorm. Het theater met al zijn moderne technische hulpmiddelen en foefjes, zijn conformismen en clichés wil hij zuiveren. Om dit te bereiken gaat hij nogal radicaal te werk. Schijnwerpers, schmink, decors en muziek zijn afgeschaft als anti-theatrale elementen. Grotowski staat op het standpunt, dat 'de beperktheid van het toneel moet worden aanvaard.' De band tussen toeschouwers en acteurs moet zo direct en stevig mogelijk zijn. Het publiek moet deel hebben aan het rituele gebeuren. De plaatsing van de toeschouwers — bij ieder stuk anders — is erop gericht de afstand weg te nemen tussen speler en kijker. In Wroclaw, in 'het theater met de dertien rijen' bedraagt de afstand tussen 'toneel' en de zaal vaak nauwelijks twee meter.

Het Laboratoriumtheater experimenteert met de toeschouwers. Het publiek, in feite de 'proefkonijnen,' is daarom nooit talrijk, gewoonlijk tussen de tachtig en negentig man. In zekere zin is Grotowski een purist. Hij staat lijnrecht tegenover bij voorbeeld de Tsjechische toneelvernieuwers, die gebruik maken van film, geluids-, projectietechnieken, draaiende tonelen en alle mogelijke moderne snufjes om het totale theater — muziek, declamatie, dans, film, TV — vorm te geven.

In de grote steden van Polen bloeit het studententoneel. Een scène uit een voorstelling van het Warschaue studententheater STS 'Het behoort alles aan ons'.

Hamlet van Shakespeare met in de titelrol de acteur Stanislaw Brejdygant. Opmerkelijk is hier het moderne decor.

Ascetisch toneel

Het Laboratoriumtheater kreeg pas na de Poolse oktoberrevolte in 1956 gelegenheid zich te ontplooiën — eerst in Opole, later in Wrocław. Vermoedelijk is het ontstaan uit een protesthouding, een protest tegen de Tweede Wereldoorlog, de stalinistische tijd in Polen van voor 1956 en tegen de mechanisatie, de automatisering en de stormachtige ontwikkeling van de TV en de film als massa-verstrooiingsmiddelen. Alleen al uit concurrentieoverwegingen bestond voor Grotowski en zijn medestanders de noodzaak te zoeken naar de verschillen tussen theater, TV en film. De mensen van het Laboratoriumtheater beschouwen de actieve rol, die het publiek kan spelen bij toneelvoorstellingen, als het meest essentiële verschil. Nieuw kan het streven om de toeschouwers 'mee te laten spelen' niet worden genoemd. In de middeleeuwen gebeurde

niet anders. Daarom is de typering 'experimenteel' voor het spel van het Laboratoriumtheater ook niet juist. Het brengt ascetisch toneel mét en niet vóór het publiek.

Overigens is ook de betekenis van de komst naar ons land van het Teatr Narodowy onderschat. Hoewel in dit geval de meeste recensies lovend waren, kwam het feit, dat Teatr Narodowy uit Warschau een top-gezelschap is uit een van de belangrijkste Europese toneellanden, slecht uit de verf. Een aardige bijzonderheid was dat het Poolse nationale gezelschap naar ons land kwam met een stuk, waarvan iedereen de inhoud kende en dat vermoedelijk geschreven is naar analogie van een zestiende-eeuws schooldrama van de Amsterdamse jezuïet-pedagoog Cornelis Grocius. Deze is de auteur van 'Comœdia Sacra Jozeph.' De vader van de Poolse literatuur Mikolaj Rej (1505–1568) baseerde waarschijnlijk op dit drama zijn mysteriespel 'Het leven van Joseph (de zoon van Jacob uit de stam van Juda)', het eerste 'volwassen' dramatische produkt van de Poolse literatuur.

Versimpelder versie

Hoewel de inhoud van het stuk, een versimpelde versie van het bijbelverhaal, nauwelijks van grote kwaliteit kan worden genoemd, was het spel dat het Teatr Narodowy, onder leiding van de jonge Poolse regisseur Kazimierz Dejmek, in Nederland vertoonde van uitzonderlijke klasse. Vooral de karakterstilering, de mimiek en de pantomimiek waren indrukwekkend.

Polen is met Frankrijk, Tsjechoslowakije en Groot-Brittannië beland aan de top van het Europese toneel. De Poolse hoofdstad Warschau heeft 22 theaters, waarvan de helft voor toneel. Kraków, de tweede stad van Polen bezit meer schouwburgen dan Amsterdam. De bloei van het Poolse toneel zette in tijdens de Russische overheersing in de negentiende eeuw, de periode van de Poolse romantiek. De tsaristische dictatuur en de daarmee samengaan discriminatie van traditie en taal waren voor auteurs en acteurs negatieve impulsen, die leidden tot verdere ontwikkeling van het toneellevens. Maar deze impulsen deden zich ook gelden in de tijd van de Tweede Wereldoorlog en in die van de stalinistische onderdrukking. Het Poolse volk is altijd sterk betrokken geweest bij het theaterlevens. Deze verbale expressie leende zich bij uitstek voor uiting, oproeping en beleving van patriottische sentimenten. In tijden van verzet en onderdrukking — en het Poolse volk heeft die ettelijkmalen gekend in de historie — bloeide het toneelspel als een van de laatste bolwerken van geestelijk protest.

Theaterrepertoire

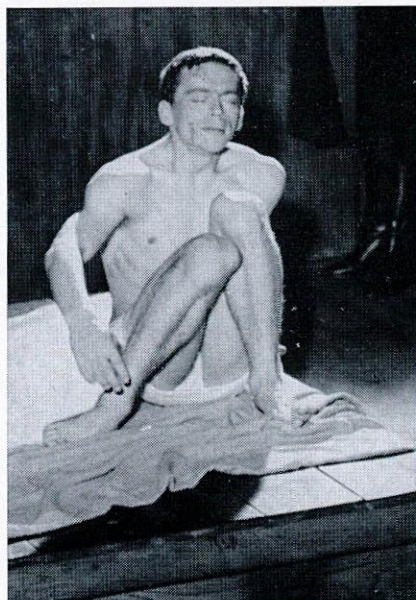
Le Nègre (de nikker) van de Franse toneelschrijver Jean Genet; produkties van Genets promotor en voorbeeld Jean-Paul Sartre; werken van Achard, Arthur Miller, Ionesco, Bertold Brecht en vele andere westerse auteurs vormen voor een goed deel het Poolse theaterrepertoire. Sinds de Tweede Wereldoorlog is Polen een voorpost geweest van het Westen — althans op cultureel gebied. Nog steeds bezoeken Sowjet-toeristen Warschau als ze kennis willen maken met de nieuwste westerse stukken.

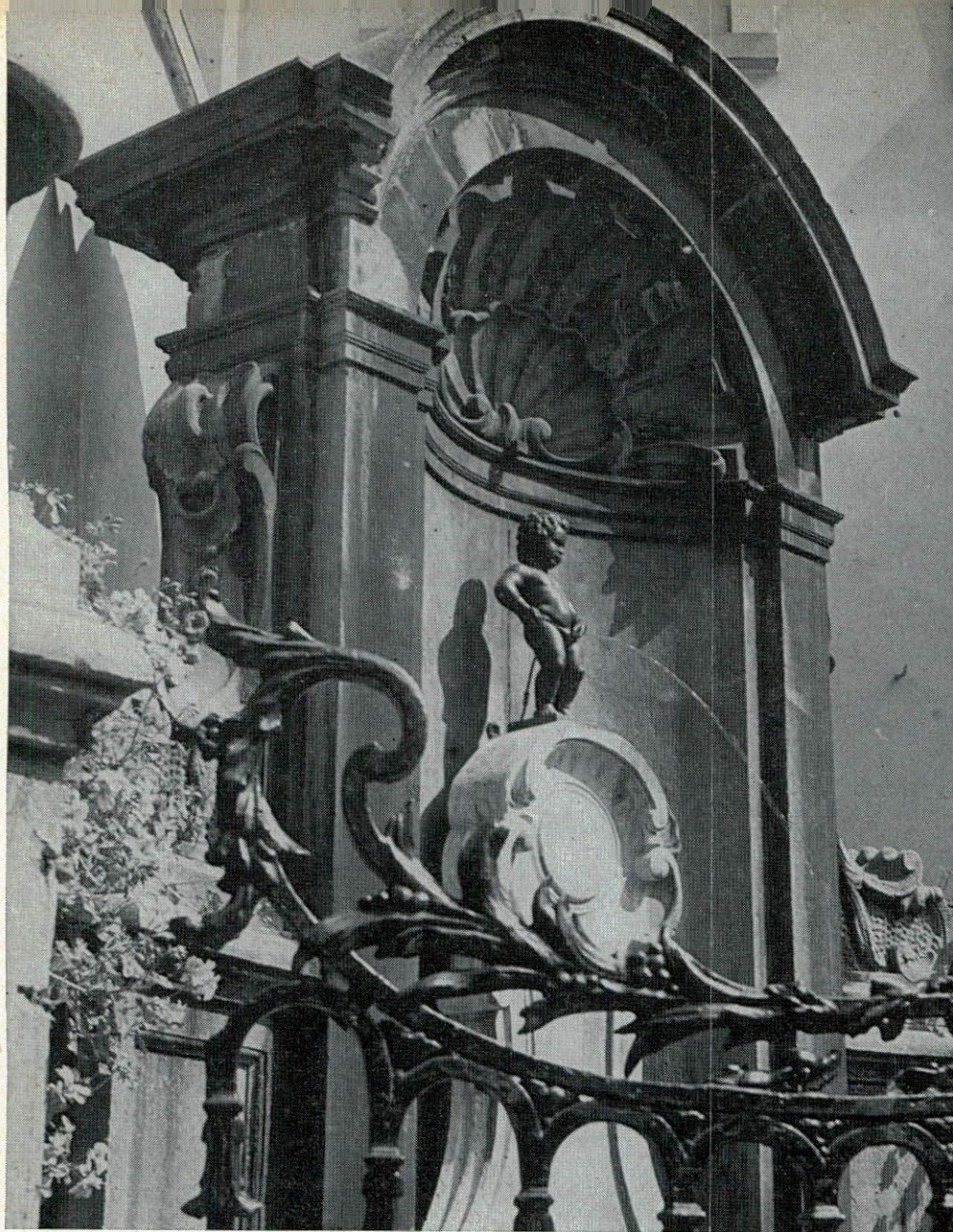
Naast moderne toneelstukken worden ook klassieke drama's opgevoerd. Het Teatr Narodowy uit Warschau en het Teatr Polski, het Poolse theater, hebben vrijwel uitsluitend klassieke werken op hun repertoire. Oude Poolse mysteriespelen, maar ook drama's van Molière, G. B. Shaw, Shakespeare en Pirandello. De 'modernen' worden onder meer opgevoerd door het Warschause 'eigen-tijdse theater' en het 'dramatische theater.' Een vergelijking met Nederland? — Zelfs de West Side Story was maanden eerder in Polen dan in ons land.

Van een toneeltraditie kunnen we in Nederland niet spreken. Juist daarom zou het nuttig zijn om eens kennis te nemen van wat er over onze grenzen gebeurt.

BOB VAN OPZEELAND

Een scène uit Calderons 'De standvastige prins' met in de hoofdrol de acteur Ryszard (Richard) Cieslak van het Laboratoriumtheater.

Buurman Belg

Tom Weerheym ging in Antwerpen en Brussel op zoek. Voor EGO wilde hij ditmaal die typische levenssfeer van onze zuiderbuur op het celluloid vastleggen. Het is hem gelukt. De platen spreken voor zich. Ja, heus, die ene is het 'Manneke'. Die mocht op deze fotopagina natuurlijk niet ontbreken.

